

Felfedezések

Kik a kedvenc magyar íróim? Kik állanak hozzám a legközelebb? Ezekre, a Kántor Lajos barátom által sokkal elegánsabban megfogalmazott kérdésekre elég sok névvel válaszolhatnék, főleg a klasszikusok közül, címeket is sorolhatnék, különösebb nehézség nélkül idézhetnék verseket, életrajzi adatokat, véleményt is mondhatnék, s még anekdotákat is mesélhetnék. Némelyik írónál, akiket régebben ismertem meg, ma örömmel fedezek fel meglepő új fényeket, mélységeket, de ezekről beszélnem nem lenne egyéb, mint azok türelmével visszaélni, akik régóta ismerik műveiket, s nálam biztosan sokkal jobban. Kis módosítással tehát az utóbbi kérdésnél maradok.

Kik tehát az utóbbi időben „felfedezett” magyar írók közül azok, akik a legközelebb állanak hozzám? Habozás nélkül válaszolok: Bálint György, Németh László, Cseres Tibor és Ráth-Végh István. Persze az oly nagyon különböző írók neve így egymás mellett felsorolva, erőltetettnek tűnhet vagy esetlegesnek, vagy egyéni szempontú csoportosításnak — hiszen nem is olyan régen mindegyikükről írtam valamit*. Kétségtelen, hogy esztétikai szempontból, az írói kifejezésmód, világ- és irodalomszemléletük szempontjából hatalmas különbség van közöttük — szinte ég és föld. De én nem vagyok sem kritikus, sem irodalomtudós, s így egyéni, olvasói szempontjaim szerint van valami közös e négy író műveiben, s az idő, mely a művek megismerése óta eltelt, legnagyobb örömömmre azt bizonyítja, hogy nemcsak pillanatnyi, lobbanásnyi hatással voltak rám, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a közeledés e művekhez nem volt véletlenszerű.

Első és legtartósabbnak bizonyult felfedezésem, valósággal gyengém Bálint György, de nem a költő, akit — sajnos — csak felületesen ismerek, hanem a rangos esszéíró. Egyébként az esszéivel, a hozzám oly közel álló írói világával való megismerkedésem egy korábbi érzést idézett fel bennem, azt, amelyet egy különös festő — a kolozsvári Nagy István — engem hihetetlenül vonzó képeinek felfedezésekor éreztem. Először Lucian Blaga 1926-ban írt esszéjét olvastam róla: „Él köztünk egy nagy festő, és nem ismerjük. Egyszerű ember. Egy székely. Nagy István. Voltam nála egy barátommal. Amikor jöttünk el, azt mondtam a barátomnak: ez az erdei ember mintha megfeledezett volna arról, hogy van Európában műveltség is.

A barátom így felelt:

»Az Isten művelt? Nem művelt.«

Sok idő telt el, míg nyomára jutottam képeinek, s néhány életrajzi adatnak; megismerhettem a festőt, akiről a nagy költő így vallott: „A gö-

* Augustin Buzura, a mai román próza egyik legígéretesebb fiatal tehetsége, négy éven át a kolozsvári *Tribunában* egyéni hangú világirodalmi jegyzeteket közzölt *Blocnotes* címen.

rög tragédiákhoz kell visszatérned, hogy a végzetest olyan erősen érezd, mint Nagy portréi előtt.“ Azóta is kísértének tömör, sötét színektől uralt, kegyetlen, de ellenállhatatlan hatású, feketébe burkolt sorsokat megidéző portréi, tájai. Fogalmam sincs, milyen helyet foglal el különböző rangsorolásokban a művészettörténetben, s hogy egyáltalán mit írtak róla, de azt tudom, hogy Bolond Sándor megbomlott arca, a temető sötétzöld és fekete, irreális fái számomra nagyon beszédesek... Ugyanígy voltam Bálint Györggyel is, először néhány mondata ragadott meg, s miért ne ismerném be: a címei (*Búcsú az értelemről, Az állatok dicsérete*), melyekre, nem emlékszem már hol, Radnóti Miklós felsorolásában bukkantam, hogy nagysokára találjak néhány írást kitűnő, *A toronyőr visszapillant* című, 1939-ben megjelent kötetéből. Rendkívül intelligens, időszerűségükben nyugtalanító esszék. Bálint György, a művelt, hihetetlenül érett és világos szellem montaigne-i alkatú, gyilkos iróniával ötvöződve, egy brutalitások és értelmetlenség uralta világban volt kénytelen élni, amikor az abszurdum hatalmasodott el, a rációt fokozatosan háttérbe szorították a barna csillagkép elszabadította ösztönök s az olyan gondolkodók, akiknek helye inkább a fán lett volna. Milyenek lehettek tehát, a „kényszerű közélet“ keretei között, a szabad, tiszta elme érzelmei, akit tisztánlátása személyiségének kettéhasadásához vezet? „Közéletet élünk valamennyien: ki vad örömmámorban, ki üvöltő fájdalomban, ki szédült bizonytalanságban. Közéletet él a nagy tömeg minden egyéne, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is beleszólhatna a közéletbe. Mindenki közéleti szereplő, helyesebben: közéleti statiszta. Szereplésével sohasem arathat sikert, de azért ugyanazokkal a nehézségekkel kell megküzdenie, mint a főszereplőknek. A legkisebb statiszta is kénytelen Hamletet követni: a lét vagy nemlét kérdésével kell kínlódnia, és mint Hamletnek, személyében kell felelősséget vállalnia a sarkaiból kilódult világért.“ Ezeknek az esszéknek fő koordinátája — úgy éreztem — a kétségbeesett és talán illúzióit teljesen el is vesztett, de felelőssége tudatában élő ember védőbeszéde.

Egy olyan világban, ahol „a lélek magányos útjain is történelmi ke-rekek dübörögnek már, felismerhetetlenné lapítva mindent“, egy olyan korban, amikor az erőszak elsődlegességét hirdetik, amikor Loyolai Ignác metasztázisai azt szolgálják, hogy minden közé egyenlőségjelet tegyenek, hogy az emberi lelket egyazon kaptafára húzzák, amikor a meggyőződés és a lelkiismeret a rőfös pultjánál alkudozik, — Bálint György következetességében és a szellemben vetett fanatikus hitében van valami, ami a szókratészi vég szépségére emlékeztet. Az esszék megjelenése óta eltelt harminc év semmit sem változtatott értelmükön.

Cseres Tibor, hasonlóan Hochhuth-hoz vagy Peter Weisshez, a dokumentumok egyéni hangnemét kedveli, ezzel fordul a józan emberi észhez. *A Hideg napokban* az 1942 januárjában történt úgynevezett „nap-pali razzia“ három borzalmas napját idézi fel, amikor Horthy hadserege és csendőrsége, azon a címen, hogy jugoszláv partizánokat keres Bácskában — mert megtizedeltek néhány jól felfegyverzett csendőregységet — páratlan kegyetlenségű pogromot indított, százsámra ölte le a bé-kés lakosságot, szerbeket, horvátokat, zsidókat és magyarokat egyaránt. Kivégzések másfelé is voltak, de — Karsai Elek szerint — a legnagyobb méretű a strandon volt, ahol „az áldozatokat meztelenre vetkeztették,

s mínusz 24 fokos hidegben végezték ki őket“. A dokumentumírásban szereplő négy tiszt, illetve katona, aki egy cellában ül, s mindegyik visszaemlékezik azokra az eseményekre, melyeknek részese volt, nem a fő bűnösök közül való. Elbeszéléseikkel, melyek a regény cselekményének fő vonalát alkotják, az író egyes emberek tragédiáját hangsúlyozza, olyan emberekét, akik esztelen jelszavaknak fejet hajtó vak engedelmességükben és persze, mert képtelenek kiállni a gyilkos irányzat ellen, a gyilkolás eszközeivé válnak. Bizonyos jelszavak „varázsával“ az emberek lelkületét betegessé lehet tenni, a legemberibb vonásokat is el lehet torzítani. A négy katona, annak ellenére, hogy kínosan menti magát, hogy megrázó történeteket mond el, utolsó óráiban is képtelen felfogni annak a gépezetnek a mibenlétét, melybe őket is beleillesztették, képtelen tisztán látni azt a vak erőt, melyben egyszerű bábként használták fel őket, s melynek fő jellemvonása az erőszak volt, annak legkülönbözőbb változataiban.

Cseres Tibortól eltérően, Németh László a belső „valóság“ ábrázolását kedveli, a bizonyítás eszköze nála az emberi lélek legparányibb rezzenéseinek felfedése, melyeket rideg aprólékossággal regisztrál; az író tökéletesen uralja a lélekelemzés eszközeit, a szerkesztés, a tény- és érzelmi anyag rendszerezésének virtuóza, kiemelkedő írásaiban van valami, ami a látszólag csendes, alföldi folyókra emlékeztet, amelyek simán folynak jól meghatározott medrükben, de hihetetlen nyugalmuk fantasztikus energiát rejt. Az *Iszony*nak, ennek a rendkívüli regénynek a cselekménye, felületesen nézve, hétköznapiak tűnik: az arisztokrata, függetlenséget áhító Nelli gyötrelmes házassága a hirtelen meggazdagodott ösztönember Takaró Sanyival, s a vég: a feleség megöli férjét — mindez közismert társadalmi viszonyok között. Valahol — ha elvonatkoztatunk a regény minden lapján érvényesülő szépségektől — az ideggyógyászatban a „délja vu“-nek nevezett szimptomára kell emlékeznünk. De milyen érzelmi erővel s mesteri tökélyel vázol a szerző minden mozzanatot, a lélek legkisebb rezzenéseit. Nelli iszonyában van valami, ami Salina herceg arisztokrata undorára emlékeztet — de sokkal nyilvánvalóbb. Nelli ügyesen leplezi undorát, és tudatosan próbál belenyugodni a sorsba, de ugyanúgy képtelen erre, mint ahogyan Salina sem tud megbarátkozni a kedves unokaöccse házassága révén rokonságába került, primitív, lelkiekben szegény családdal. Az asszony ellentétes érzéseiből született irreális állapot, a hirtelen elhatározásból támadt eredményes cselekedet után Nelli öröme, szomorúsága, félelme — Liviu Rebreanu *Nevasta* (A feleség) című elbeszélésére emlékeztet.

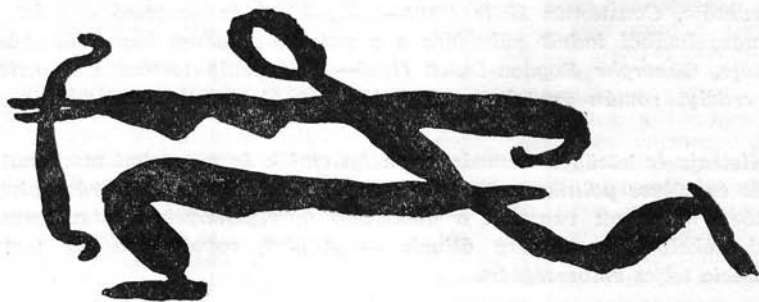
Németh László hősei, legyenek egymással akár szoros kapcsolatban, vagy csak látszólagos szoros kapcsolat legyen köztük, ritkán vagy egyáltalán nem közlik egymással legbensőbb gondolataikat. Nem tudom, tudatos-e ez a szerzőnél, foglalkoztatta-e ez az aspektus — talán nem —, mindenesetre ezt az észrevételt nem érzem erőltetettnek. De végül is felszabadult-e Nelli, megtalálta-e áhított függetlenségét a végzetes tett után? Megmarad neki Zsuzsika, a kislánya, ez a „darabka Sanyi“, aki az áldozat minden tulajdonságát örökölte, akivel szemben — ezt nem tagadhatja le maga előtt — rideg, s lelkileg nagyon távol áll tőle. Zsuzsika, ez a Nellire „bízott szegény emberiség“, végső soron az asszony tettének képtelenségét bizonyítja. Mert ha nem is mi szabjuk meg azoknak a já-

tékoknak a szabályait, melyekbe belekényszerülünk, azok szerint kell cselekednünk még akkor is, ha nem értünk egyet annyi meg annyi emberrel vagy eszmével, melyek távol állanak lényunktől. Lényegében az egész univerzum, beleértve a Nelliét is, annyira elemi s annyira ösztönök által uralt...

Végül pedig Ráth-Végh István *Az emberi butaság kultúrtörténete* című könyve egyik legkedveltebb olvasmányom az utóbbi időben. A gazdag ismeretanyag, az információ pontossága, a voltaire-i maró gúny, ráadásul a zaklatott, de kiváló stílus írásait, melyeket minden idők társadalmi betegségének, a butaságnak szentel, egyedivé teszi a maguk nemében. A szóban forgó könyv lehetne egyszerűen csak szórakoztató — lehetlenség nem hahotázni s nem érezni, hogy helyetted is bosszút álltak, legalábbis ilyen módon —, ha elfelejteném, hogy a megbélyegzett dogmák, a vak engedelmesség s egyes idióták primitív, misztikus bálványozása új formákban, de lényegében azonos módon örökre fennmaradt. Ráth-Végh tehát nem a derút keltő kuriózumokat emeli ki, hanem a fejlődésben levő *gondolatokat* és *megnyilvánulásokat*, melyek az idők folyamán átöröklődtek, melyek modern köntösben folytatódnak. Valamennyi „kuriózum“ a butaságnak egy gondosan kiválasztott szimptomája. A szerző viszont adósunk marad a meghatározással. De ezt kielégítően soha senki sem fogalmazta meg, mindegyik kutató megrémült a téma terjedésétől és a vele járó következményektől. Bármely meghatározás végzetesen leszűkítené a jelenséget, tehát egy ilyen határtalan anyagot, mint amilyen a butaság, magától értetődik, hogy nem lehet pontosan meghatározni.

Melyik lenne tehát az a pont, ahol ez az ennyire különböző négy író mégis találkozik? Természetesen az ösztönösségtől, a primitívségtől, a művi korlátoktól való iszony. Ráth-Végh István ezt a bonyolult jelenséget a történelem magaslatáról szemléli — ezen belül pedig iróniával, az elmaradhatatlan, fájdalmas iróniával. Németh László belülről nézi, legkisebb részecskéire bontja az emberi lelket, hogy molekuláiban lássa az alkotóelemeket. A teljes valóság hívője, Cseres Tibor, a dokumentumokhoz folyamodik, míg Bálint György, a kiváló Bálint György az esszé adta lehetőségekkel él. Persze itt jöhet az ellenvetés, hogy az írók megközelítése nem esztétikai szempontokból történt, nem ... satöbbi, satöbbi. Feleletként kedvem lenne Bálint Györgyből idézni valamit, ami a „magánügyre“ vonatkozik...

Kántor Erzsébet fordítása

Surány Erzsébet rajza